

O'qitishning interfaol usullari

Reja:

- 1. Tanqidiy fikrlashga o'rgatish pedagogik texnologiyaning asosiy maqsadi.*
- 2. Tanqidiy fikrlashning psixologik mohiyati.*
- 3. Tanqidiy fikrlashga o'rgatish usullari.*
- 4. Tanqidiy fikrlashga o'rganuvchi ish turlari.*

K i r i s h

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan davrda mamlakatimiz xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari qatorida ta'lim tizimi, uni tarkibiy qismi bo'lgan Oliy va o'rta maxsus ta'limi ham tub islohotlarni boshdan kechirib, takomillashib bormoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va «Ta'lim to'g'risida» gi qonunning qabul qilinishi (1997 yil, 29 avgust) va ularda mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishning asoslari, tamoyillari va bosqichlarini belgilab berganligini alohida ta'kidlash lozim. Milliy mustaqillik g'oyalari singdirilgan bu tarixiy hujjatlar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Buning natijasida rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimini o'rganishga ham keng yo'l ochildi, iqtidorli yosh olimlarimiz va talabalar «Ustoz» va «Umid» jamg'armalari orqali rivojlangan xorijiy mamlakatlarning nufuzli oliy o'quv yurtlarida ta'lim olishdek baxtga muvaffaq bo'lmoqdalar. O'z navbatida xorijiy mutaxassislar ham mamlakatimiz ta'lim tizimida ro'y berayotgan islohotlarni o'rganib, ularga ijobiy baho bermoqdalar. Bu kabi o'zaro aloqalar o'z navbatida mamlakatimiz ta'lim tizimiga rivojlangan mamlakatlardagi ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'z milliy qadriyatlarimiz nuqtai nazaridan tahlil qilib, o'quv jarayoniga joriy etishni ham taqozo qilmoqda. Zero, bu kabi amaliy ishlar mamlakatimiz ta'lim tizimini jahon ta'lim standartlari bilan integrasiyalashuvining asosiy belgilaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham, O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqichida «o'quv-tarbiyaviy jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash» alohida ko'rsatib o'tilgan.

Kasbiy ta'lim yo'nalishlari talabalarini ilg'or pedagogik texnologiya va uni o'quv jarayoniga joriy etish bo'yicha tizimli axborotlar bilan qurollantirish maqsadida yaratilgan. U uch bo'limdan iborat:

I bo'lim - Pedagogik texnologiyaning nazariy asoslari, II bo'lim - Testshunoslik asoslari, III bo'lim -To'la o'zlashtirish texnologiyasi. Bo'limlar mazmunini yoritishda AQSHda yaratilgan va YUNESKO tomonidan ma'qullanib

30 ga yaqin rivojlangan mamlakatlar (Angliya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Malaziya va h.k.) ta'lim tizimida muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyaning mohiyati, uning odatdagi o'qitish usullaridan farq qiluvchi jihatlari, O'zbekiston ta'lim tizimiga uni joriy etishning ahamiyati, test topshiriqlari shakllari, ularni tuzish hamda pedagogik texnologiyaning tamoyillari va qoidalari, o'quv materialini to'la o'zlashtirish g'oyasini vujudga kelishi va uning amalga oshirish usullari bayon etilgan. Har bir mavzuga oid mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar va turli shakldagi nazorat testlari berilgan. Tuzilgan test topshiriqlari faqatgina o'zlashtirishni nazorat qilibgina qolmay, balki o'rgatuvchi (o'qituvchi) funksiyani ham bajaradi. Chunki, bu test topshiriqlarini yechish jarayonida mavzularni mustaqil ravishda o'zlashtirishga ham erishiladi.

Pedagogik texnologiyada asosiy maqsad har bir darsda aniq topshiriq shaklida berilgan materialni o'zlashtirishga erishish hisoblanadi. Har bir o'qituvchi o'z darsiga programmaga asoslangan holda o'quvchilar egallashi zarur bo'lgan bilimlar xajmini aniq belgilaydi.

Pedagogik texnologiyada bilimlarni o'zlashtirishda o'quvchining faol ishlashi va fikrlashi zaruriy element hisoblanadi. "Yangi pedagogik texnologiyada" o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish talab etiladi. Tanqidiy fikrlash deganda o'rganilayotgan bilimning turli tomonlari haqida mulohaza yuritish nazarda tutiladi. Tanqidiy fikrlashni mulohazali fikrlash deyish ham mumkin.

Tanqidiy fikrlash ma'lumotni hech qanday mulohaza yuritmay passiv qabul qilib qarama-qarshi quyiladi. Ta'lim jarayonida o'quvchi o'rganilayotgan materialni analiz va sintez qilish taqqoslash, umumlashtirish, abstraksiyalash xujum va xulosa chiqarish kabi fikr yuritish operatsiyalarini bilish kerak. Sanab o'tilgan fikr yuritish soxalari logika fanining muammolari hisoblangan. Hozirgi vaqtda logika fani e'tibordan chetda qolgan. Shuning uchun fikr yuritish operatsiyalari har bir fan o'qituvchi talabalarga tushuntirish kerak.

Tanqidiy fikrlar shakllanishi uchun talaba o'zi shrganayotgan sohasini chuqur egallashi, ko'p o'qishi, bilim to'plashi zarur. Tanqidiy fikrlash tafakkurning yuksak darajada shakllanganligini ifodalaydi.

Ta'lim jarayoni talabaning mustaqil fikrlash darajasiga ko'tarilgandagina samarador bo'ladi. Ta'lim texnologiyasining asosiy maqsadi va mohiyati tanqidiy fikrlashni o'stirish, fikrlashga o'rgatishdir. Chunki faqat mustaqil o'qib, fikrlab o'zlashtirilgan bilim mustahkam bo'ladi va bilim egasi uni turli sharoitlarda qo'llashi mumkin.

Tanqidiy fikrlash bilim olishning barcha bosqichida amalga oshiriladi. Ayniqsa, muammoli-izlanuvchan bosqich tanqidiy fikrlashga asoslaniladi. Bu bosqichda talabaning mustaqilligiga keng yo'l beriladi va u ta'lim jarayonida o'z kashfiyoti (izlanishi) asosida yangi bilimlarni o'rganadi. Bu "Kashfiyot orqali bilim" deb yuritiladi. Bu texnologik jihatdan quyidagicha amalga oshiriladi:

- talaba uchun ahamiyatli bo'lgan muammoni yaratish;
- o'rganilayotgan mavzuda (obyektda) qarama-karshilikni va talabaga tushuntirish (talaba nomutanosiblik muammo ekanini tushunishi kerak);
- shu muammodan kelib chiqadigan ijodiy natijani ifodalab berish.

Talaba bilimlarni o'zlashtirish bilan birga, uni o'zining ijodiy kashfiyoti sifatida his etishi kerak.

Tanqidiy fikrlashga mo'ljallangan ta'lim an'anaviy usuldan tubdan farq qiladi. Chunki an'anaviy usulda faqat o'qituvchining informasiya manbai bo'lib qolishi, talabaga bilim berishda uning qiziqishi, bilimga munosabati va shu vaqtgacha talaba egallagan bilimni hisobga olmaslik xozirgi kunda ta'limdagi qiyinchilikni keltirib chiqarmoqda. Didaktikadagi asosiy muammolardan biri ta'limda talabaning yetuklik darajasini hisobga olib ishlashdir.

An'anaviy ta'limda dars o'tilganda o'quvchilarga ma'lumot berish va uni mustaxkamlash asosiy vazifa hisoblangan. Pedagogik texnologiya bilim berishga shu bilimga o'quvchilarni qiziqtirishga, yangi bilimni bilishi avvalgi bilimlariga, hayotiy tajribasiga bog'lashga e'tibor qaratmoqda. Bolada yangi informasiyaga qiziqish va kutish xosil bo'lishi kerak.

Tanqidiy fikrlash strategiyasi ta'limda quyidagi uch bosqich mavjud bo'lishini tavsiya etadi:

- da'vat;

- anglash;
- fikrlash

Da'vat bosqichida talabaga mavzu bayon etiladi va shu sohadagi uning bilimlari aniqlanadi. Ayrim tushunchalar zoh beriladi. Ma'lum informatsiya, qoidalar eslatiladi. Mavzuni o'rganish asosida qanday natijaga erishish ma'lum qilinadi. Da'vat bosqichida mavzu bo'yicha "Aqliy xujum" o'tkazilishi, mavzu bo'yicha avval egallangan bilimlar qisqa qayd etilishi, savol-javob o'tkazilishi, klaster tuzilishi mumkin.

Da'vat bosqichida talaba shu sohada o'zining bilimi yetarli emasligiga tushunishi ham foydalidir. Chunki shu asosda talabada faol xarakter kelib chiqishi mumkin. Da'vat bosqichida talaba bilimni aniqlash imkoniyatini beradigan testlardan, bilimlarni hisobga olish varaqlaridan foydalanish mumkin.

Anglash bosqichida o'rganiladigan material ustida faol ishlanadi. Talbalarda bilim, ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi. Talabalar bilan individual, juftliklardagi va guruhdagi ishlar amalga oshiriladi. Talabalarga aniq vazifalar beriladi. Ular faol ishlab, maqsadga erishishlari kerak. Anglash bosqichida leksiya, suhbat, tushuntirish asosida mustaqil o'qish, juftliklarda va kichik guruhlarda ishlash, surilgan leksiya, munozara, ishlarni o'zaro taqrizlash, yozma ishlar o'tkazish, munozara, konferensiya va boshqa usullardan foydalaniladi.

Fikrlash bosqichida erishilgan natija avvaliga bilimlar bilan taqqoslanadi. Yangi o'zlashtirilgan bilim ifodalanadi. O'quvchi o'qish natijasida erishgan darajasi baholanadi. O'rganilgan o'quv materiali umumlashtirish va yozma ish, chizma, xulosa fikr va boshqa ko'rinishda ifodalanadi. Bu bosqichda talaba ta'lim jarayonida qo'yilgan maqsadga erishishi kerak. Rejalashtirishda qo'yilgan vazifa amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayoni da'vat, anglash va fikrlash bosqichlarga asoslanib o'tilsa, talabaning yuqori darajada faolligi ta'minlanadi. O'qituvchi mulohazali tafakkurga asoslanib dars o'tishda talaba tomonidan ma'lum bilimlar tizimini o'zlashtirishga erishish bilan birga, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida talabaning mustaqil faoliyatiga e'tiborni qaratishi kerak. Talaba dars davomida mustaqil bilim olish

ko'nikmasini o'zlashtirsa, keyingi hayoti va faoliyatida mustaqil ishlash uning xususiyati bo'lib qoladi.

Mulohazali tafakkur har bir bosqichining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Birinchi bosqich da'vatda talabalarning yangi bilimni o'zlashtirishga asos bo'ladigan avvalgi bilimlari aniqlashga e'tibor qaratiladi. Chunki avval mavjud bo'lgan, yangi bilimga asos bo'ladigan informasiya bilan bo'lanish hosil bo'lsa, bilim mustahkam bo'ladi.

Da'vat bosqichining ikkinchi vazifasi talabalarni faollashtirishdir. Talaba yozma yoki ohzaki shaklda avvalda olgan bilimlarini bayon etadi va muammolar bo'yicha fikr yuritadi. U yangi bilimni o'zlashtirishga asos bo'lib qoladi.

Da'vat bosqichidagi uchinchi maqsad o'rganilayotgan aniq mavzuga qiziqish shakllanadi, uni o'rganish motivi kelib chiqadi. Mavzuni o'rganishga qiziqtirish, ta'limiy maqsadlarni talabanning shaxsiy maqsadiga aylantirish talani harakatga keltiruvchi eng yaxshi ta'sir (stimul) hisoblanadi. Zo'rlab berilgan maqsad talabani foydalashtirmaydi.

Anglash (osmysleniye) bosqichida yangi informasiya da'vat bosqichida xotirada faollashtirilgan bilimlar bilan bog'lanadi. Bu fazaning asosiy maqsadi yangi o'quv materialini tushunishni ta'minlashdir. Talaba o'zining maqsadi yangi o'quv materialini tushunishni ta'minlashdir. Talaba o'zining materialini tushunishi qanday o'tayotganini kuzatishi kerak. Talabanning o'zida sodir bo'layotgan ichki subyektiv psixik jarayon va holatlarni aks ettirishi refleksiya deb yuritiladi.

Fikrlash bosqichida o'rganilayotgan soha avvalgi bilimlarga bog'lanadi va yangi informasiyalar asosida xulosalarga kelinadi. O'quvchi avvalgi bilimlariga nisbatan yuqoriroq bo'lgan yangi bosqichga ko'ratiladi. Bu agar o'quvchi yangi g'oya va informasiyalar o'z so'zi bilan ifodalay olsa sodir bo'ladi. Bu bosqichda o'quvchilar o'rtasida ikki tomonlama va ko'p tomonlama fikr almashinish sodir bo'lishi kerak. Fikrlash bosqichiga munozara va refleksiya joriy etilsa, ko'p tomonlama fikrlash sodir bo'ladi. O'qituvchi o'z savollari orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarib boradi. Savollarni to'g'ri qo'ya olish o'quvchining

pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchining mulohazali tafakkurni o'stirishga mo'ljallangan savollar namunasini keltiramiz:

Da'vat bosqichida:

- “O'rganilayotgan mavzuga asos bo'ladigan ma'lumotlarni bilasizmi?”
- “Ularni bilishi nima uchun zarur?”
- “Nimani anglamoqchi edingiz, lekin aniqlay olmadingiz?”
- “Bu nima uchun muhim?”

Anglash bosqichida:

- “Bu materialdan qanday yangilikni bilib oldingiz?”
- “Siz bu haqida qanday fikrdasiz?”
- “Buning ahamiyati nimada?”
- “Sizga nima kuchli ta'sir etdi?”
- “Bilib olganingiz sizning tajribangizga mosmi?”
- “Bu yaxshimi yoki yomonmi?”
- “Muammoni yaxlit holda qanday tasavvur etasiz?”
- “Voqyeaning keyingi rivoji haqida qanday fikrdasiz?”

Fikrlash bosqichida:

- “Bu haqda qanday fikrdaman?”
- “Bu informatsiya sizdagi bilimlarga qanchalik mos keladi?”

Talaba o'qituvchi bilan birgalikda faoliyat ko'rsatib, bilimlarni o'zlashtirish bilan birga, uni o'zining ijodiy kashfiyoti sifatida his etadi. Bunda o'qish faoliyati shaxsiy yutuq sifatida his etiladi, bilish motivatsiyasi o'sadi, o'qishga qiziqish kelib chiqadi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va «Ta'lim to'g'risida»gi qonunda o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida e'tirof etilishi bejiz emas. Chunki, pedagogik texnologiya ta'lim jarayonini inqirozdan holi etish, uni bozor iqtisodi sharoitiga mos holda takomillashtirish va Davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, «Yeng yangi zamonaviy o'quv vositalari bilan ta'minlangan kollejlarda eskidan qolgan o'qitish uslublarining davom etishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi».

Zero pedagogik texnologiyadan foydalanayotgan ko'pgina rivojlangan mamlakatlar o'quv jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga erishayotganliklari hayotda o'z tasdig'ini topmoqda. Ushbu qo'llanmada bayon etilgan ma'lumotlar esa bu pedagogik texnologiyaning didaktik salohiyati to'g'risida fikr yuritishga asos bo'ladi. Ayniqsa, tashhizlanuvchan o'quv maqsadlarini belgilash, joriy va yakuniy mezoniy baholash, reproduktiv o'qtishni algoritm bo'yicha olib borish, talabalarni mustaqil bilim olishga undash, o'quv jarayonini doimo rivojlanib boruvchi dinamik tizim sifatida loyihalash kabi tashkiliy-uslubiy ishlarni amalga oshirishda pedagogik texnologiya katta imkoniyatlarga ega.

Pedagogik texnologiyani joriy etish tajribasini o'rganish va unga ijodiy yondashish, o'quv jarayonini insonparvarlashtirish, bunda talabani sust obyektдан faol subyektga aylantirish, bilish faoliyatining aniq maqsadlarga yo'nalganligini hamda o'quv jarayonini ishlab chiqarish jarayoni kabi takrorlanuvchanligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, pedagoglarda turli shakldagi test topshiriqlari tuzish, ularni sinash malakalari shakllanadi va takomillashadi.

Pedagogik texnologiya doirasida yaratilgan turli xil didaktik konstruksiyalarga murojaat qilish esa, o'quv jarayonini tashkil qilishga oqilona va ijodiy yondashishga, bunda o'qituvchi o'z erkinligiga ega bo'lishi, darsda qo'llanilgan turli shakl, uslub va vositalar samaradorligini o'zi baholashiga imkoniyat yaratadi. Shuni ta'kidlash lozimki, pedagogik texnologiya tamoyillari va qoidalariga amal qilish, o'quv jarayoni mazmunini talaba shaxsiga, uning qiziqishlari, intilishlari, yosh davrlari xususiyatlariga va individual o'zlashtirish sur'atlariga muvofiq holda olib borilishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

a) asosiy adabiyotlar

1. Mixaylichev Ye. A. Norov Sh. K. Didakticheskiye testy v sisteme mnogoetapnogo kontrolya znaniy studentov. Bux.ILPP, 1995. - 24 s.
2. Usmonova M. N. Pedagogicheskiye testirovaniye: istoriya razvitiya i sovremennoye sostoyaniye. T.: Adolat. 1995. - 160 s.
3. Farberman B. L. Ta'limda eng muhim yangilik. // Ma'rifat. 1995 y. 24 may.